

Teodor COTELNIC
Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chişinău)

INCERTITUDINI ŞI INCONSECVENŢE
ÎN FOLOSIREA
ACCENTULUI FONETIC

Some uncertainties in the use of the phonetic accent

Abstract: The article examines some aspects of the Romanian phonetic accent. Unlike languages with a fixed, stable accent, Romanian, like some Romance languages, has a free, unstable accent in the sense that it does not necessarily fall on the same syllable in different words. Having a dynamic character and being placed on any syllable in the word, it is pronounced in the accented syllable with a greater intensity than in the unaccented ones. At the same time, it is a means of semantic differentiation of words and delimitation of grammatical forms.

A special place is occupied by the study of accentual variants, which are imposed by versification or stylistic needs and are widely used, especially by writers.

Keywords: accent, words (oxytone, paroxytone, proparoxytone, antepropoxytone), pronunciation, syllable, variants (obsolete, homophone, regional).

Rezumat: Articolul examinează unele aspecte ale accentului fonetic românesc. Spre deosebire de limbile cu accent fix, stabil, româna, ca şi unele limbi romanice, are accent liber, nestabil în sensul că nu cade obligatoriu pe aceeaşi silabă în diferite cuvinte. Având caracter dinamic şi fiind plasat pe orice silabă din cuvânt, el este rostit în silaba accentuată cu o intensitate mai mare decât în cele neaccentuate. Totodată constituie un mijloc de diferenţiere semantică a cuvintelor şi de delimitare unor forme gramaticale.

Un loc aparte ocupă studiarea variantelor accentuale, care sunt impuse din necesităţi de versificaţie sau stilistice şi sunt utilizate pe larg, mai ales, de scriitori.

Cuvinte-cheie: accent, cuvinte (oxitone, paroxitone, proparoxitone, antepropoxitone), rostire, silabă, variante (învechite, omofone, regionale).

Este ştiut că există limbi în care accentul este fix sau stabil, adică se află pe aceeaşi silabă a cuvintelor. Astfel, în franceză, armeană şi în majoritatea limbilor turcice accentul cade întotdeauna pe ultima silabă a cuvântului. Cf.: fr. *chasselas*¹ „şasla”, *homonymie* „omonimie”, *chaussée* „şosea”; arm. *drosac* „drapel”, *aşhat* „muncă”; trc. *hergele* „herghelie”, *damizlik* „tamazlâc”, *harac* „haraci”; uzb. *parandja* „paranja”. În polonă, gruzină (georgiană), malaeză, slovacă etc. accentul se află în toate cuvintele şi formele lor pe penultima silabă, cu alte cuvinte, accentuarea este paroxitonă. Comp.: pol. *szlachta* „şleahţă”, *Boleslaw* „Boleslav”, *Adam* „Adam”, *Warszawa* „Varşovia”; gruz. *Kutaisi*, *Batumi*; ceh. *Karlowi*, *Vari* (oraş).

¹ Vocala accentuată este subliniată cu o linie.

În limbile lituaniană, letonă, maghiară, estoniană, islandeză, finlandeză, cehă accentul apare în toate cuvintele „pe prima silabă a cuvântului, indiferent de durata ei. Cf. exemplele: magh. *aldomas* „aldamaș”, *kepas* „chipeș”, *meșter* „meșter”; finl. *Helsinki*, *Tampere*, *Turcu* (oraș) etc. Toate sunt limbi cu accentuare finală” (Corlăteanu, 1978, p. 165).

În limbile cu accent stabil (fix.) accentul fonetic nu are valoare fonologică. Două sau mai multe cuvinte nu pot fi diferențiate doar prin accent. Dacă și au accente notate în scris, funcția lor este de a distinge modul de rostire a vocalelor din silabele accentuate, pentru a arăta cum este rostit cuvântul polisilabic: mai lung, mai deschis sau mai închis, conform normelor ortoepice ale fiecărei limbi în parte.

Spre deosebire de limbile sus-numite, româna, ca și unele limbi romanice, are accentul liber sau nestabil în sensul că nu cade obligatoriu pe aceeași silabă în diferite cuvinte. Având caracter dinamic și fiind rostit în silaba accentuată cu o intensitate mai mare decât în cele neaccentuate, el poate să fie plasat pe orice silabă din cuvânt și „dă limbii române posibilități nelimitate de variațiuni ritmice” (Pușcariu 1, p. 65). Deci, accentul poate să cadă pe prima, pe a doua, pe a treia, mai rar pe a patra și foarte rar pe a cincea sau a șasea silabă de la sfârșit: *a-u-lă*, *ca-să*, *cea-un*, *de-gea-ba*, *den-dra-riu*, *re-pe-de*, *flu-ture*, *șu-ru-bel-ni-ță*, *pre-pe-li-ță*, (a) *nouă-spre-ze-cea*, (al) *șapte-spre-ze-ce-lea*. În funcție de silaba accentuată cuvintele se numesc: oxitone, paroxitone, proparoxitone, anteparoxitone, cuvinte accentuate pe silabele a cincea sau a șasea de la sfârșit.

E de menționat că din cauza, pe care o ocupă accentul în cuvânt, nu totdeauna poate fi precizat locul lui prin reguli necomplicate ce nu admit excepții. Nu e lesne de determinat pronunțarea mai intensă, pe un ton mai înalt și punerea în valoare a vocalei, a silabei dintr-un cuvânt sau a unui cuvânt dintr-un grup sintactic. Din acest motiv, locul accentului în română prezintă anumite dificultăți nu numai pentru străini, ci și pentru unii băștinași. Deși nu există reguli fonetice imuabile implicit morfofonetice, fără abateri, respectarea normelor ortoepice în vigoare este obligatorie, deoarece accentul în limba română este un element important atât de diferențiere a cuvintelor semnificative polisilabice, cât și de delimitare a unor forme gramaticale (vezi Avram M., p. 53).

Cu toate că accentul fonetic românesc este liber, totuși majoritatea cuvintelor bi-și polisilabice, iar în context și cele monosilabice, se află pe ultima și penultima silabă. Fenomenul a continuat să crească mai ales în cursul trecerii de la latina vulgară la limbile romanice (Niculescu, 157-165). Datele statistice adevăresc această afirmație. Astfel, fonologul bucureștean Emanuel Vasiliu, excerptând selectiv din *Dicționarul enciclopedic ilustrat al limbii române*, de A. I. Candrea [București, 1931] 4 780 de radicale cu o extensiune mai mare de o singură silabă, a stabilit următorul raport numeric dintre tipul de accentuare și numărul de silabe. Compară următorul tabel:

Numărul de silabe	oxitonă	paroxitonă	proparoxitonă	Total
Total	3511	1257	13	4.780
2 silabe	2304	819	–	3.123
3 silabe	1102	367	12	1481

4 silabe	96	59	–	155
5 silabe	7	11	1	19
6 silabe	2	–	–	2

(Vasilii, p. 63)

Tendința limbii române către oxitonie și paroxitonie este confirmată și de altă statistică efectuată de lingviștii din Republica Moldova. Conform calculelor făcute după *Dicționarul moldovenesc-rusesc* (Moscova 1961), care înglobează 37 928 de cuvinte-titlu, oxitonele sunt cele mai numeroase (21552 de cuvinte, adică 56,8%), după care urmează paroxitonele (14.312 cuvinte, adică 37,7%). Proparoxitonele sunt mult mai reduse (2 012 cuvinte, adică 5,3%). Celelalte cuvinte (cu accentul pe silaba a patra de la sfârșit ș. a.) alcătuiesc un procent neînsemnat (52 de cuvinte, adică 0,14%).

(Apud: Corlăteanu, Zagaevschi, p. 165).

Statistica cuvintelor oxitone și proparoxitone s-a efectuat și la nivelul părților de vorbire. Raportul numeric este dat în tabelul ce urmează:

Părți de vorbire	Cuvinte oxitone	Cuvinte paroxitone	Cuvinte proparoxitone	Altele	În total
Substantiv	9,142	11797	1917	24	22885
Adjectiv	6.834	1705	37	–	8576
Verb	5076	240	–	–	5317
Adverb	160	345	26	4	535
Interjecție	222	68	2	1	299
Pronume	64	79	7	3	153
Numeral	16	33	21	19	89
Prepoziție	12	28	–	–	40
Conjuncție	15	7	2	1	25
Articol	3	6	–	–	9
Particulă	3	4	–	–	7
Total	21.552	14.312	2012	52	37.928

(LMLC, p. 65)

După cum arată datele statistice la nivelul părților de vorbire, cuvintele paroxitone concurează cu cele oxitone. Astfel, substantivele paroxitone sunt în număr mai mare decât cele oxitone (raportul e de: 11797: 9147). Aceeași situație avem și la adverb (proporția e de: 345: 160). Verbele (la infinitiv), dimpotrivă, în majoritate sunt oxitone (5 076) și numai un număr redus îi revine paroxitonelor (240). Tot așa avem și la adjective: 6 834 sunt oxitone și numai 1705 – paroxitone.

În limba română toate cuvintele semnificative bisilabice și polisilabice simple, iar în context și cele monosilabice au, în mod obișnuit, o singură silabă accentuată, rostită cu o intensitate mai mare decât silabele neaccentuate. Cu totul altă situație au cuvintele

auxiliare, așa-numitele instrumente gramaticale (prepozițiile și conjuncțiile simple, particulele, articolele), formele neaccentuate ale pronumelor personale și reflexive, formele conjuncte ale verbelor auxiliare sunt neaccentuate și se pronunță, de regulă, împreună cu cuvintele semnificative, constituind un singur cuvânt fonetic:

<i>la bibliotecă;</i>	<i>ba e laie;</i>	<i>ba e bălaie;</i>	<i>cel frumușel;</i>	<i>l-au trimis;</i>	<i>mai aproape;</i>	<i>s-au înțeles;</i>
<i>ajută-mă;</i>	<i>plecat-am;</i>	<i>prinde-l;</i>	<i>spune-i;</i>	<i>suna-vei;</i>	<i>Vodă da și Hâncu ba etc.</i>	

În timp ce cuvintele simple bisilabice și polisilabice posedă un singur accent de bază, „au o singură culme dinamică” (Sfirlea, p. 156), cele compuse pot avea două accente. Pe lângă accentul principal, care cade în mod obișnuit pe al doilea element al compusului și care joacă un rol hotărâtor din punct de vedere semantic, mai are și un accent secundar – ce îl vom nota în continuare subliniat cu două linii – fiind rostit mai slab decât silaba cu accent principal, dar mai intens ca celelalte silabe neaccentuate. Deși nu posedă valori distinctive, accentul secundar poate deveni un mijloc de cimentare în procesul de contopire a elementelor compusului. Apariția lui este favorizată de incompleta lor sudură așa cum avem în compusele vechi românești de tipul: *călea-vălea*; *frige-lînte*; *nu-mă-uită*; *gură-spurtă*; *sare-gărduri*; *târâie-brâu*; *terchea-berchea*; *zgârie-brânză* etc., la care chiar și unele dicționare notează accentul secundar.

Se înregistrează de asemenea două accente (unul principal și altul secundar) în unele neologisme, derivate și compuse, formate din elemente străine sau după model străin. Iată câteva exemple ilustrative: *arhicunoscut*, *autoapărare*, *contradicție*, *cosmobiologie*, *extrabugetar*, *imponderabilitate*, *fototermometru*, *galvanoplastice*, *portbagaj*, *psiholingvistică*, *supraabundent*, *supersonic* etc.

S-a constatat că cuvintele derivate din două pseudoprefixe sau cuvintele polisilabice alcătuite dintr-un pseudoprefix polisilabic pot să aibă un al doilea accent secundar, intermediar între accentul principal și accentul secundar inițial. Cf.: *aerofotografie*, *agrozootehnician*, *fotocromotipografie*, *electromecanoterapie*, *microampermetru*, *radioelectricitate*, *telefotografie*, *ultrasonoterapie* etc.

Accentul secundar este folosit pe larg nu numai în derivate și compuse, ci și în cuvintele lungi, constituite din mai multe silabe. Se știe că cu cât cuvântul este mai lung, cu atât mai ușor capătă accent secundar sau chiar și un accent secundar intermediar. În cuvintele lungi accentele secundare și cele secundare intermediare apar atunci „când posibilitățile accentului cuvântului, ale accentului principal, de a îmbrățișa celelalte silabe neaccentuate și a le include (a le îngloba) într-un tot întreg, într-un cuvânt fonetic depășește limitele posibile” (V. Zagaevski, p. 25).

Sucesiunea accentelor principale și a celor secundare joacă un rol hotărâtor în versificație. Alternanța simetrică și periodică a silabelor accentuate și neaccentuate redau versului un efect armonios. Astfel, accentele principale și secundare se pot schimba din două în două silabe. Cf. versul:

Din văzduh cumplita iarnă cerne norii de zăpădă.

Lungi troiene călătoare adunate-n cer grămădă.

(V. Alecsandri, *Iarna*)

Sunt cazuri când norma literară de accentuare, sub influența licențelor poetice, este impusă din necesități de versificație sau stilistice să fie utilizate diferite variante de accentuare. Mai frecvente sunt accentuările duble (*bolnav și bolnav, colo și colo, dușman și dușman, altuia și altuia*), care, pe lângă accentuarea ce corespunde normei ortoepice în vigoare, o au și pe a doua². Această fluctuație de accentuare de la norma literară poate fi efectuată cu ușurință la diverse cuvinte polisilabice de diferite categorii gramaticale atât la cuvintele moștenite, de origine latină, cât și la împrumuturile recente. Atare fenomen este destul de răspândit în poezia românească din secolul al XIX-lea și se regăsește la poeții contemporani din ambele maluri ale Prutului, Astfel, în poezia eminesciană sunt atestate variantele perechi *colo și colo* – varianta populară de la *acolo* cu afereza lui *a*.

Colo, lângă lampă, într-un mic iatac./ Vezi o fată, care pune ață-n ac (Viața)/ Te-ai dus, te-ai dus din lume, o! geniu nalt și mare./ Coló unde te-așteaptă toți îngerii în cer. (La mormântul lui Aron Pumnul).

Pentru a păstra unitatea metrică a versului, Vasile Alecsandri întrebuițează varianta regională *dușman* în locul celei literare *dușman*.

– *Moldova este pragul întâiului meu pas!/ În țara aceea mică, neîncetat lovită/ De dușmani fără număr și-n veci nebiruită. (Dumbrava Roșie)*

Dintre variantele *altuia și altuia* (genitiv-dativul de la pronumele *altul*) Mihai Eminescu utilizează varianta neliterară *altuia* în loc de cea literară (*altuia*), care rimează cu *nimănuia*.

Tot alături călăresc/ Nu au grija nimănuia/ Și de dragi unul altuia/ Ei din ochi se prăpădesc. (Povestea teiului).

Reieșind din strictetele versificației, poetul nepereche folosește în *Împărat și proletar* varianta învechită și regională *vorbareț* în loc de *vorbăreț*, care rimează adecvat cu *pizmătareț* Cf.: ... *Locul hienei îl luă cel vorbareț/ Locul cruzimii vechie, cel lins și pizmătareț.*

Procedul dubletelor accentuale este folosit din plin și de scriitorii contemporani din Republica Moldova. Câteva exemple:

Acolo binevoiască neamurile să-l bocească/ Și contabilă să-i scrie faliment pentru vecie (Andrei Lupan, Cântec de îngropare); Moș Vasile Handrăbura/ Parcă-i bolnav de arsură,/ Parcă nu-și găsește locul (G. Meniuc, Cântecul zorilor); Când s-au împins spre mine dușmanii/ Să mă reteze cu chinjalul./ Eu haiducește mi-am pus cușma/ Și mi-am ascuns în peșteri valul... (Bogdan Istru, Izvorul); Noaptea-n clipă se risipă/ Și bat zorii la fereastră./ A lor tânără aripă/ Luminează taina noastră... (Dumitru Matcovschi, Vacanță).

Vorbind despre variante ale normelor limbii literare, nu putem să nu ne amintim de spusele acad. L. V. Șcerba: „Deseori norma admite două moduri de expresie, considerându-le pe ambele corecte. Dicționarul normativ ar demonstra maximum de nea-

² Aceste accentuări duble nu trebuie confundate cu unitățile lexicale ce se diferențiază semantic doar prin accent, adică cu omografele de felul *comedie* „operă dramatică” și *comedie* „întâmplare ciudată”, *copil* „persoană” și *copil* „lăstar”, *director* adj. și *director* „persoană” (vezi Cotelnic T., p. 55-56).

tenție, dacă ar neglija din ele..., căci sinonimia constituie o bogăție a limbii, care-i permite vorbitorului și a celui care scrie posibilități mari pentru o mai subtilă nuanțare a gândurilor” (Șcerba, 65).

În încheiere menționăm că în pronunțarea literară samavolnicia este tot atât de inadmisibilă ca și anarhia în scris. Rostirea greșită, abaterile de la normele ortoepice complică actul de comunicare ca și scrisul greșit (Avanesov, p. 13). De aceea când avem ezitări la accentuare, trebuie să consultăm lucrările normative de specialitate.

Referințe bibliografice

1. AVRAM, Mioara. Note asupra accentului ca mijloc de diferențiere semantică în limba română. În: *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*. Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 53-58.
2. CORLĂTEANU, Nicolae. *Fonetica limbii moldovenești literare contemporane*. Chișinău, 1978.
3. CORLĂTEANU, Nicolae, Zagaevski, Vladimir. *Fonetica*. Editura Lumina, Chișinău, 1993.
4. COTELNIC, Teodor. Fluctuații în accentuarea unor cuvinte. În: *Revistă de lingvistică știință literară*. Chișinău, 1994, nr. 1, p. 55-56.
5. LMLC. *Limba moldovenească literară contemporană*, vol. 2. Fonetica. Morfologia. Editura Lumina, 1970, p. 62-69.
6. NICULESCU, Alexandru. Un fenomen romanic semicult: accentuarea regresivă. În: *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 2, 1969, p. 157-165.
7. ONU, Liviu. Modificarea condiționată a locului accentului silabic dinamic în flexiunea substantivelor. În: *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 1, 1960, p. 33-61.
8. PUȘCARIU, Sextil. *Limba română*, II. Rostirea, București, 1959, p. 65.
9. VASILIU, Emanuel. *Fonologia limbii române*. Editura Științifică, București, 1965, p. 61-67.
10. SFÂRLEA, Lidia. *Pronunția românească literară. Stilul scenic*. Editura Academiei Republicii Socialiste România. București, 1970, p. 153-163.
11. ZAGAEVSKI, Vladimir. *Culorile accentului*. Chișinău, 1985, 183 p.
12. АВАНЕСОВ, Р. И. *Русское литературное произношение*. Изд. 5-ое перераб. допол. М., «Просвещение», 1972.
13. ЩЕРБА Л. В. *Избранные работы по языкознанию и фонетике*, том. I, Ленинград, 1958.